

QADIMGI TURKIY TILDA VA HOZIRGI O'ZBEK ADABIY TILIDA SIFAT SO'Z TURKUMI

Hayitova Nilufar Faxriddin qizi

Chirchiq Davlat pedagogika universteti 2-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: **Muratova Nafisa Baxtiyorovna**

Annotatsiya: Maqolada qadimgi o'zbek tili va hozirgi o'zbek adabiy tilidagi sifat so'z turkumining o'xshashlik va farqli tomonlari qisqacha yoritib berilgan. Eski o'zbek tilida ham sifatlar tabiatiga ko'ra ikki guruhga bo'linadi: 1) asliy sifatlar, 2) nisbiy sifatlar. Qadimgi turkiy tilda sifatning so'zlari qanday talaffuz qilinganligi va yozilishi bugungi kunga kelib qanday o'zgarganligini ko'rib o'tamiz.

Kalit so'zlar: Sifat darajalari, asliy va nisbiy sifatlar, sifat yasovchi affikslar, sifatning tuzilishiga ko'ra turlari, sifatga doir so'zlar ko'lami.

Abstract: The article briefly describes the similarities and differences between the adjectives in the ancient Uzbek language and the modern Uzbek literary language. In the old Uzbek language, adjectives are divided into two groups according to their nature: 1) original adjectives, 2) relative adjectives. Let's see how the words of adjectives were pronounced and written in the old Turic language and how they changed to the present day.

Key words: Levels of adjectives, original and relative adjectives, affixes forming adjectives, types of adjectives according to structure, scope of adjective words.

Otga bog'lanib, uning belgisini bildiradigan va qanday?, qanaqa?, qaysi? So'roqlariga javob bo'ladigan so'zlar sifat deyiladi: chiroyli, baland, devoriy.

Belgini tog'ridan-to'g'ri ifodalaydigan va uni darajalab ko'rsatish imkoniga ega bo'lgan, -roq qo'shimchasini erkin qabul qila oladigan sifatlar asliy sifatlar deyiladi: go'zal, chiroyli, shirin.

Belgini to'g'ridan-to'g'ri emas, balki boshqa bir tushunchaga nisbatlangan holda ifodalaydigan va daraja ko'rsatish imkoniyatiga ega bo'lmagan sifatlar nisbiy sifatlar deyiladi: do'ppili, devoriy, qishki.

Asliy sifatlar aniqlashda sifatlar daraja ko'rsatuvchi –roq qo'shimchasini qo'shib ko'rish mumkin: keng – kengroq, uzun – uzunroq, shirin – shirinroq kabi. Bu sifatlar asliy sifatlar hisoblanadi. Asliy sifatlar belgini darajalab ko'rsata oladi: sariq – sariqroq. Asliy sifatlar fe'lga bog'lana oladi: yaxshi o'qimoq.

Devoriy – devoriyroq deb bo'lmaydi. Shuning uchun bu sifatlar nisbiy sifatlar deyiladi. Nisbiy sifatlar esa belgini darajalab ko'rsata olmaydi. Nisbiy sifatda yasash

asosidan anglashilgan narsaga xoslanganlik, qiyoslash, o'xshatish, o'rin yoki paytga nisbatlash kabi ma'nolar ifodalanadi, sifat yasovchi qo'shimcha go'yo ikki narsa orasidagi munosabatlarning ko'rsatkichi bo'lib xizmat qiladi: oylik reja, do'ppili bola, qadimgi tarix.

Nisbiy sifatlar ma'no jihatidan belgini quydagicha ifodalaydi:

- 1) Narsaga nisbat berish bilan: bolali ayol
- 2) Vaqtga nisbat berish: kuzgi shamol.
- 3) o'ringa nisbat berish: ichki tartib.

Nisbiy sifatlar esa fe'lga bog'lana olmaydi. Faqat –iy, -viy qo'shimchalari bilan yasalgan ayrim nisbiy sifatlarga fe'lga bog'lanadi.[1;1]

Eski o'zbek tilidagi sifatlar ham tabiatiga ko'ra ikki guruhga bo'linadi: 1)asliy sifatlat, 2)nisbiy sifatlar.

1. Asliy sifatlar eski o'zbek tilida ham hozirgi o'zbek tilidagidek narsaning rangi, tusi, hajmi, shakli kabi ma'nolarni bildiradi. Masalan: qara soch halqasi.

2. Nisbiy sifatlar turli so'zlarga sifat yasovchi maxsus affikslar orttirish yo'li bilan hosil bo'ladi.[2;1]

Belgining ortiq yoki kamlik jihatdan farqlanishi sifat darajalari, ana shunday ma'no ifodalovchishakllar esa daraja shakllari deyiladi. Sifatning quyida uch xil darajasi mavjud: 1) oddiy daraja, 2) ozaytirma daraja, 3) orttirma daraja

Oddiy daraja belgining odatdagi me'yorda ekanini bildiruvchi va boshqa darajalar uchun asos bo'lib xizmat qiluvchi sifat shakli oddiy daraja deyiladi: qizil, oq, shirin, toza.

Ozaytirma daraja belgining me'yordan kam ekanini bildiruvchi shakli sifatning ozaytirma daraja shakli deyiladi. Ozaytirma daraja quyidagicha hosil qilinadi:

- 1) –roq qo'shimchasi yordamida hosil qilinadi: qoraroq.
- 2) Sifatning oddiy daraja shakli oldiga sal, biroz, picha, xiyla.
- 3) rang- tus bildiruvchi ayrim sifatlardan –(i)mitir, -(i)sh qo'shimchalari yordamida ham ozaytirma darajada shakl yasaladi: ko'kintir, oqish,qoramtir.

Orttirma daraja belgining me'yordan ortiq ekanini bildirgan sifat shakli orttirma daraja shakli deyiladi. Sifatning bu shakli quyidagi yo'llar bilan hosil qilinadi.

- 1) Oddiy daraja shaklidagi sifat oldidan eng, g'oyat, juda so'zlarini keltirish orqali hosil qilinadi: juda chiroyli.
- 2) Oddiy daraja shaklidagi sifatning birinchi bo'g'ini tovush o'zgarishi bilan hosil qilinadi: bus-butun, yam-yashil.
- 3) Sifatning tarkibidagi birinchi yoki ikkinchi unlini cho'zish orqali hosil qilinadi. Issiq- i:ssiq, achchiq – a:chchiq. [1;2]

Eski o'zbek tilidam sifat darajalari uch xil ko'rinishga ega: oddiy, qiyosiy, orttirma daraja. Sifatning oddiy darajasi maxsus morfologik ko'rsatkichga ega bo'lmaydi va bosh shaklidagi har qanday sifat oddiy darajani tashkil etadi. Qiyosiy daraja va orttirma daraja shakllari maxsus affikslar yordamida hosil qilinadi.

Qiyosiy daraja sifatlarda qiyosiy daraja ma'nosi quydagi usullar bilan ifodalanadi.

Morfologik usul. Bu usul sifatga –raq/-rāk affikisini orttirish yo'li bilan hosil qilinadi. Qiyosiy darajaning bu shakli sifatda ifodalangan belgining kamligini, kuchsizligini ko'rsatadi: Ul yaxshiroq turur sizga.

Sintaktik usul. Bu usul murakkab shakl yo'li bilan ifodalanadi, ya'ni sifatning daraja belgisi boshqa so'z bilan qiyoslash orqali aniqlanadi. Qiyos uchun keltirilgan so'z esa chiqish kelishigi shaklida bo'ladi: Vale husn ichra javhardin ari-sen.

Murakkab usul. Bu usul morfologik va sintaktik usullarning birikuvidan hosil bo'ladi, ya'ni qiyos uchun keltirilgan so'z chiqish kelishigi shaklida bo'ladi, sifatga esa –raq/-rāk affikisi qo'shiladi: Anin kozi koktun kokrak erdi.

Orttirma daraja. Eski o'zbek tilida sifatlardagi orttirma daraja ma'nosi eņ,kop, asru kabi so'zlar yordamida hosil qilinadi: kop issig' bir yer turur.[2;2]

Adabiyotlar

1. “O'zbek tilidan ma'ruzalar to'plami” N. Erkaboyeva (255-bet) [1;1]
2. “O'zbek tilining tarixiy gramatikasi” G'. Abdurahmonov, Sh. Shukurov, Q. Mahmudov (118-bet) [2;1]
3. “O'zbek tilidan ma'ruzalar to'plami” N. Erkaboyeva (258-bet) [1;2]
4. “O'zbek tilining tarixiy gramatikasi” G'. Abdurahmonov, Sh. Shukurov, Q. Mahmudov (121-bet) [2;2]

